

Ольга Казанова

**ДОСВІД НОВОГО ПРОЧИТАННЯ:
книга Т. Бовсунівської “Теорія літературних жанрів:
жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману”**

Проведення традиційних науково-викладацьких семінарів, участь у міжнародних конференціях, присвячених проблемам розвитку та дослідження сучасної генології, — важлива частина діяльності кафедри української літератури ОНУ імені І. І. Мечникова. 20 грудня 2010 року відбулося чергове обговорення монографії-підручника Т. Бовсунівської “Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману” (2009).

Нова книга київської дослідниці є найбільш вичерпним і, мабуть, найдосконалішим покажчиком у галузі досліджень історії й поетики жанрів. У монографії представлено компіляцію різноманітних зарубіжних та вітчизняних теорій літературних жанрів, до яких включені і актуальні у сучасному літературознавчому дискурсі: структуралістські дослідження, які сформувались на базі ще далекого до постмодерну формалізму (Р. Уеллека та О. Уоррена), наратологічні способи жанрового аналізу, підходи рецептивної естетики, теорії жанрових трансформацій А. Фаулера, інтертекстуальні методики, нові когнітивні теорії жанрів тощо. Окремо розглядаються авторські жанрові теорії Х. Ортеги-і-Гассета, Н. Фрая, Ц. Тодорова, а також, і це вельми показово, основні жанрові тенденції в радянському та пострадянському літературознавстві. Хоча не завжди Т. Бовсунівська подає аналіз тієї чи іншої концепції, проте їй дійсно вдалося достатньо повно відтворити парадигму розвитку й становлення сучасної жанрології, виявляючи з одного боку — методологічну контраверсійність, а з іншого — взаємодію різних жанрових концепцій.

Науково-викладацький семінар розпочався з концептуальної доповіді професора кафедри української літератури Н. П. Малютіної,

присвяченої осмисленню методологічних кореляцій теорії жанрових трансформацій А. Фаулера із працями російських формалістів Ю. Тиянова, М. Бахтіна, В. Проппа. Не випадково у типології жанрової динаміки, розробленої А. Фаулером, розпізнаються засадничі ідеї формалістів: це і жанрові зміни внаслідок тематичного оновлення і, безперечно, зміна функції жанру. Так, в основі античних ліричних форм, за спостереженнями А. Фаулера, були “фактичні міжособистісні відносини”. Навіть сучасна сповідальна лірика виявляє особливе суб’єктно офарблене ставлення ліричного героя до об’єкта звертання. Показовим прикладом зміни комунікативної адресації поезії, на думку Н. П. Малютіної, може слугувати послання І. Франка “Сідоглавому”, адресоване Ю. Романчуку. Крім відверто вираженого ставлення до опонента, ліричний герой рефлектує над складними подіями з народного життя, хоча формально у тексті зберігається певна антитеза, що відбиває міжособистісні зв’язки “Я-Ти”. Хоча функція цього послання дещо інша: розкрити багато вимірність поняття патріотизму, витоки його національної природи.

Дослідницьку увагу доповідача привернула й теорія інтертекстуального прочитання твору, яка очевидно змінює горизонт жанрових очікувань читача. У цьому аспекті у книзі Т. Бовсунівської найбільш детально представлена концепція жанру Джона Фроу, за якою жанр, як і будь-яка формальна структура, утворюється на рівні семіозису. Приміром, “тенденційна” повість, за спостереженнями польського літературознавця Войцеха Томашика, може бути перетворена у перцепції читача на документ суспільної свідомості, зважаючи на певне прочитання текстуальних інтенцій ідеологічного контексту. Зрозуміло, що впровадження у контекст ідеологічних тез може супроводжуватись іронією, пародією автора щодо їхнього змісту, тоді твір набуває жанрових ознак іронічної повісті. Отож, завдяки інтертекстуальності жанрове сприйняття реципієнта “розширюється” відповідно до того, які коди, “сліди” інших текстів, знаків, жанрів, стилів він розпізнав у конкретному тексті. Це, безумовно, загрожує методологічними апоріями, які нагадують герменевтичне коло, проте теорія інтертекстуальності жанрів, за переконаннями Н. П. Малютіної, є вельми продуктивною саме у сфері аналізу різноманітних жанрових трансформацій.

Змістовне обговорення викликала доповідь доц. О. Г. Шупти-Вязовської, яка акцентувала увагу на радянських концепціях дослі-

дження жанру. Цілком правомірно було відмічено, що концепт жанру потрібно розглядати не лише у зв'язку із текстом, а, передусім, в площині художнього мислення, як певну категорію мислення людини. У цьому аспекті доцільно звернутися до відомої концепції діалогічності жанру М. Бахтіна. Адже, за дослідженнями літературознавця, жанр роману, формується внаслідок трансформації і діалогу мовленнєвих жанрів (йдеться про феномен “діалогу мовленнєвих категорій тексту із не мовленнєвими явищами — категоріями художнього мислення”). Жанр роману, за переконаннями М. Бахтіна, важко “вмістити” у певні нормативні межі поезики, адже роман є “незавершеним” (неканонічним) жанром, придатним до різноманітних трансформацій відповідно до тенденцій певного літературного процесу різних часів. Діалогічна модель жанрової інтерпретації дозволяє по-новому зрозуміти функціональну природу художнього висловлювання у літературі та проникнути у таємниці художнього мислення людини. Концепція М. Бахтіна залишається актуальною і в сучасному літературознавстві, яку продовжує розвивати російський професор Н. Тмарченко. Отже, у дослідженні поезики будь-якого жанру варто враховувати діалогічну свідомість автора і художнього твору.

Своєрідним продовженням міркувань О. Г. Шупти-Вязовської стало повідомлення доц. О. В. Казанової, присвячене осмисленню теоретичних положень праць Н. Тмарченка. Концепція жанру російського філолога, Натана Тмарченка сформувалась під впливом школи російських формалістів (зокрема, Ю. Тинянова) та “бахтінського літературознавства”, що, власне, і зумовило поєднання двох розуміння літературного жанру:

1. Як усталеної формально-значеннєвої одиниці літературного процесу, всі складові якої виражаються з майже “математичною” точністю

2. Як динамічного процесу, “невловимої форми” (висловлювання Н. Тмарченка), зміст якої водночас і є формою.

Міркуючи про способи дослідження жанру, Н. Тмарченко наголошує на тому, що “ми маємо відійти лише від історіографічного вивчення жанрів (термін “генологія” науковець відкидає), акцентуючи увагу на особливостях наукових методів аналізу саме поезики (теорії) літературних жанрів та родів”. Такий методологічний підхід стає визначальним та надзвичайно актуальним у розвитку сучасної жанро-

логії, та, за влучними спостереженнями Т. Бовсунівської, відкриває перспективи залучення різноманітних, як власне українських (починаючи з наукових концепцій І. Франка, О. Потебні), так і західноєвропейських теорій і практик жанрового аналізу художнього твору.

У сучасному літературознавстві не вичерпується наукова полеміка щодо розрізнення й концептуального визначення категорій роду, виду та жанру. Досі більш зручною для діахронічного та синхронічного дослідження особливостей поезики художніх творів залишається чітка класифікація за літературними родами (лірика, драма та епос), жанрами, а також визначення жанрових різновидів у зв'язку із певними процесами родо-жанрової динаміки. Оскільки категорії “роду” та “жанру” генетично тотожні (про що свідчить і саме походження термінів від французького слова “genre”), то російський дослідник пропонує чітко розрізнити ці літературознавчі дефініції. Літературний рід — на думку дослідника — теоретичний конструкт, необхідний для певної систематизації жанрів, а також для дослідження специфіки родо-жанрових трансформацій (тобто метаісторичних інваріантів жанрової структури літературних творів). Завдання сучасної теорії літературного роду — знайти методологічно продумане поєднання “родового змісту” і структури художнього тексту. У переважній більшості своїх досліджень поезики епічних жанрів Н. Тмарченко за основу розрізнення та характеристики родових ознак беруться форми оповіді, композиційна організація висловлювання, його прагматика тощо. Зокрема, у статті “Своє” и “чуже” в епічному тексті. До питання про “родові” структурні ознаки” літературознавець виявив зв'язок мовленнєвих структур різних родів та жанрів з двома стилями висловлювання: лінійним, коли превалює авторська розповідь (опис), та живописним, призначеним для зображення, “чужого” висловлювання (діалог). Власне, такий підхід видається вдалим не лише для дослідження інваріантної структури епічного тексту, але й для аналізу гібридних жанрових утворень та “міжродових” форм у зв'язку з поширенням у сучасній науці розуміння твору як художнього висловлювання.

Визначаючи родо-жанрові особливості малих епічних форм, а також досліджуючи динаміку жанру роману, Н. Тмарченко, спираючись на міркування М. Бахтіна, пропонує розрізнити канонічні та неканонічні жанри, що дасть можливість науковцям більш деталь-

но прослідкувати процеси жанротворення відповідно до тенденцій певного літературного напрямку або літературної системи певної епохи. Спираючись на теорію “пам’яті жанру” М. Бахтіна, сучасний літературознавець наголошує на необхідності комплексного підходу до аналізу жанрів, враховуючи “історичний варіант жанру” та його синхронічний розвиток. Т. Бовсунівська цілком правомірно відзначає, що такий підхід не позбавлений раціональності, справді не актуалізований вповні у сучасній науці і може дати плідні результати дослідження.

Прикметною особливістю теоретично-викладацького семінару стало те, що серед числа його учасників було чимало молодих науковців (аспірантів кафедри, студентів-магістрів). Темі обговорення ще раз засвідчили зростання інтересу до цілеспрямованої інтерпретації аспектів жанрології в теоретичну та індивідуально-творчому дискурсах. Учасники семінару висловили побажання щодо конкретизації, більш глибокого представлення відповідних концепцій, відмітили, що авторка монографії подекуди не уникає схематизму і деякої поверховості представлених проблем. Бракує також, очевидно, й власних аналітичних узагальнень, які могли б виявити продуктивність тих чи інших методологічних стратегій, але це наступний етап дослідження.

Залишається тільки пошкодувати, що подібних видань науково-енциклопедичного характеру як монографія Т. Бовсунівської “Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману” ще досить замало. Проте саме такі праці й визначають подальші перспективи розвитку нашої літературознавчої науки.